

บทบรรณาธิการ

2475 นับเป็นจุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่งในประเทศไทย ความสำคัญของเหตุการณ์การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองมิเพียงเรียกร้องการเขียนประวัติศาสตร์ “สมัยใหม่” เท่านั้น หากยังตั้งคำถามต่อประวัติศาสตร์สถาปत्यกรรม “สมัยใหม่” หลัง 2475 ด้วย

แม้ไม่อาจกล่าวได้ว่าพัฒนาการทางวิชาการเกี่ยวกับงานสถาปत्यกรรมสมัยใหม่ในประเทศไทยดำเนินไปอย่างเข้มข้นศึกษาค้นในระดับเดียวกับที่เกิดขึ้นในประเทศนอกสังคมตะวันตกอย่างบราซิล ญี่ปุ่น และตุรกี แต่ก็เรียกได้ว่าเป็นหัวข้อศึกษาที่มีพัฒนาการทางวิชาการอย่างค่อนข้างต่อเนื่องมาแล้กว่า 2 ทศวรรษ เพราะนับตั้งแต่ที่หนังสือ พัฒนาการแนวความคิดและรูปแบบของงานสถาปत्यกรรม : อดีต ปัจจุบัน อนาคต ของ วิมลสิทธิ์ หรรยางกูร และคณะ และ สถาปนิกสยาม : พื้นฐาน บทบาท ผลงาน และแนวคิด (พ.ศ. 2475-2537) ของ ผุสดี ทิพพิส ตีพิมพ์ออกมาในปี 2536 และ 2539 ตามลำดับ ก็มีงานศึกษาเกี่ยวกับงานสถาปत्यกรรมหลัง 2475 หายย่อยออกมาสู่โลกวิชาการอย่างไม่ขาดสาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรอบทศวรรษที่ผ่านมา ความสนใจในสถาปत्यกรรมสมัยใหม่หลังปี 2475 เพิ่มขึ้นอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน หนังสือบทความ และวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทและเอกที่เสนอต่อมหาวิทยาลัยทั้งในและต่างประเทศจำนวนไม่น้อยได้อุทิศการศึกษาให้กับสถาปत्यกรรมสมัยใหม่ในยุคนี้

ความเคลื่อนไหวทางวิชาการใน 2 ทศวรรษที่ผ่านมาดังกล่าวยังชี้ให้เห็นว่า สถาปत्यกรรมสมัยใหม่หลัง 2475 มิเพียงมีลักษณะเฉพาะตัวที่ผิดแผกแตกต่างไปจากงานในยุคก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างมีนัยยะสำคัญ หากยังเป็นหัวข้อที่ทำให้สังคมเกิดความเห็นต่างในเรื่องดังกล่าวได้อย่างค่อนข้างมีสีสัน เพราะในขณะที่ทำให้เกิดความสนใจทางการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปत्यกรรมเพิ่มขึ้นอย่างกว้างขวางในเวลาเดียวกันก็เกิดกระแสความต้องการทำลายล้างสถาปत्यกรรมสมัยใหม่และสิ่งประดิษฐ์ทางวัฒนธรรมหลัง 2475 ในระดับหนักหน่วงไม่แพ้กัน ไม่ว่าจะเป็นกรณีการรื้อศาลฎีกาหลังเก่าที่สร้างขึ้นในรูปแบบสถาปत्यกรรมสมัยใหม่ เพื่อเปิดทางให้การสร้างศาลฎีกาทรงไทยหลังใหม่ลงในพื้นที่เดิม หรือในกรณีที่เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ (ราวต้นเดือนพฤศจิกายน 2559) ได้มีการจุดประเด็นในโซเชียลมีเดียให้มีการถอนหมุดคณะราษฎรออกไปจากลานพระบรมรูปทรงม้า ด้วยสมมติฐานว่าหากไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยกลุ่มคนที่เรียกว่าคณะราษฎรในปี 2475 แล้ว ชาตจะเจริญก้าวหน้ากว่านี้มาก

สังคมที่ไร้สำนักทางประวัติศาสตร์เพียงไหนถึงได้ดำเนินการและเรียกร้องในสิ่งที่ไร้เดียงสาและขาดสามัญสำนึกได้ถึงเพียงนี้ และนี่จึงเป็นเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ *หน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปत्यกรรมและสถาปत्यกรรมไทย* ฉบับนี้ อุทิศพื้นที่ให้กับการศึกษาสถาปत्यกรรมสมัยใหม่หลัง 2475 เพราะเราเชื่อว่าการสร้างข้อถกเถียงทางวิชาการที่มีต่อ “ความเป็นสมัยใหม่” ทางสถาปत्यกรรมในประเทศไทยอย่างจริงจังเท่านั้นที่จะช่วยให้เราตระหนักในคุณค่าของมรดกทางสถาปत्यกรรมสมัยใหม่หลัง 2475 อย่างมีทิศทางและสร้างสรรค์ โดยไม่หลงติดอยู่กับความมั่งงายอคติทางการเมืองในปัจจุบัน

หน้าจั่วฯ ฉบับนี้ประกอบด้วยบทความเกี่ยวกับสถาปत्यกรรมสมัยใหม่หลัง 2475 จำนวน 9 บทความ เริ่มต้นจากบทความของ ธนาวิ โชติประดิษฐ์ เรื่อง “จาก 24 มิถุนายน ถึง 10 ธันวาคม : ชีวิตทางการเมืองของพระที่นั่งอนันตสมาคมในปี 2475” ที่เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกที่ผู้เขียนเสนอต่อมหาวิทยาลัยลอนดอน โดยศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในและนอกพระที่นั่งอนันตสมาคมในช่วงเวลา

เปลี่ยนผ่านทางการเมือง จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่พระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจสูงสุดมาเป็นระบอบการปกครองภายใต้กติการัฐธรรมนูญโดยสามัญชน การพิจารณาการอ่านประกาศราชฎ ฉบับที่ 1 ของพระยาพลพลพยุหเสนาที่ลานหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคมในเช้าตรู่ของวันที่ 24 มิถุนายน 2475 และภาพถ่ายในพระราชพิธีพระราชทานรัฐธรรมนูญ 10 ธันวาคม 2475 นำไปสู่การวิเคราะห์พระที่นั่งอนันตสมาคม ไม่ใช่ในฐานะม่านหลังฉาก แต่ในฐานะเวทีศูนย์กลางทางการเมืองที่เหตุการณ์พระราชทานรัฐธรรมนูญของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นแก่นและสัญลักษณ์ของเรื่อง

หากเปรียบเทียบความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพระที่นั่งอนันตสมาคมจากสถาปัตยกรรมที่เป็นสัญลักษณ์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่สัญลักษณ์ของระบอบรัฐธรรมนูญว่าเป็นการเปลี่ยนผ่าน “ชีวิตทางการเมือง” ที่ค่อนข้างจะราบรื่น บทความต่อไปของ คัมภีร์ หนুবรจ เรื่อง “อนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญ : ร่องรอยแห่งความหมายและความทรงจำ” ก็ตีแผ่ให้เห็น “ชีวิตทางการเมือง” ของอนุสาวรีย์พิทักษ์รัฐธรรมนูญในทิศทางตรงกันข้าม เพราะแม้อนุสาวรีย์จะดำรงอยู่ได้จนทุกวันนี้ แต่ก็ถูกเปลี่ยนแปลงการสื่อความหมายและกายภาพไปจากเดิมอย่างมาก ผู้เขียนได้ใช้ทฤษฎีสัญศาสตร์ในการอธิบายความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปของอนุสาวรีย์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากจุดกำเนิดอนุสาวรีย์หลังเหตุการณ์กบฏบวรเดช มาสู่ยุคที่เริ่มมีการวิจารณ์เชิงลบต่ออนุสาวรีย์แห่งนี้ภายหลังการล่มสลายของคณะราษฎร ต่อด้วยการพัฒนาระบบการจราจรสมัยใหม่ในทศวรรษ 2530-40 ที่ทำให้เกิดการเคลื่อนย้ายตำแหน่งอนุสาวรีย์จากจุดเดิมมาถึงเหตุการณ์ทางการเมืองในปี 2553 ที่กลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ หรือ นปช. ได้ใช้อนุสาวรีย์แห่งนี้เป็นสัญลักษณ์ในการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย ก่อนจะจบบทความด้วยแผนการพัฒนาระบบรถไฟฟ้าผ่านนครในบริเวณที่ตั้งของอนุสาวรีย์ ที่ขนาดอันใหญ่โตของสถานีบริเวณแยกหลักสี่แห่งนี้มีเพียงขบวนอนุสาวรีย์ หากยังกลบ汰ความสำคัญของอนุสาวรีย์ลงจนแทบจะไร้ความหมายไปอย่างสิ้นเชิง

บทความต่อมาโดย ชาตรี ประทีปนทการ ได้ใช้มุมมองทางการศึกษาที่แตกต่างไปจากงานชิ้นก่อนๆ ของเขาที่มักใช้ทฤษฎีสัญศาสตร์ในการวิเคราะห์ตีความทางประวัติศาสตร์ โดยบทความ “สถาปนิก ความรู้ โรงเรียนสถาปัตยกรรม” ในหน้าจั่วฯ ฉบับนี้ ผู้เขียนหันไปใช้กรอบแนวคิด “ทุนทางวัฒนธรรม” ของปีแอร์ บูดีเยอ ในการศึกษาจุดกำเนิดและพัฒนารูปแบบของการจัดตั้งโรงเรียนและหลักสูตรการเรียนการสอนทางสถาปัตยกรรมในประเทศไทย ชาตรีเสนอว่าการจัดตั้งระบบการศึกษาทางสถาปัตยกรรมยุคแรกของไทยที่เน้นการนิยามสถาปัตยกรรมว่าเป็นศาสตร์ที่ต่างจากวิศวกรรมและการก่อสร้างทั่วไป ตลอดจนการสอดแทรก “ความเป็นไทย” ไว้ในหลักสูตรทางสถาปัตยกรรมยุคนั้น ถือเป็นการสร้างทุนทางวัฒนธรรมเพื่อช่วงชิงการถือครองสถานะของวิชาความรู้ของวิชาชีพสถาปนิกที่สามารถแยกตัวให้เป็นอิสระจากวิศวกรและช่างก่อสร้าง

บทความ “โรงเรียนฝึกอาชีพ : พื้นที่ควบคุมเด็กในสถาบันราชทัณฑ์ไทย พ.ศ. 2479-2501” โดย ศรัณยู เทพสงเคราะห์ ศึกษากำเนิดและพัฒนารูปแบบของโรงเรียนฝึกอาชีพ จากโรงเรียนดัดสันดานในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นโรงเรียนฝึกอาชีพภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง ที่น่าสนใจคือการใช้แนวคิดเรื่อง “ดิสซิปลิน” ของมิเชล ฟูโกต์ ในการวิเคราะห์การควบคุมพื้นที่ในโรงเรียนฝึกอาชีพเพื่อควบคุมและสร้างวินัยอย่างเข้มข้นในสถาบันราชทัณฑ์ แม้มีผู้เคยใช้แนวคิดของฟูโกต์ในการศึกษางานสถาปัตยกรรมหลัง 2475 บ้างแล้วก็ตาม แต่นับเป็นความพยายามใช้แนวทางการศึกษาแบบฟูโกต์ในการวิพากษ์แนวคิดและวิธีการที่โรงเรียนฝึกอาชีพใช้อำนาจและความรู้เป็นเครื่องมือในการควบคุมความประพฤติของเด็ก ดังที่ผู้เขียนสรุปสั้น ๆ ให้เห็นในประเด็นการควบคุมพื้นที่ให้เป็นสัดส่วน, การระบุอัตลักษณ์และแบ่งแยกเด็ก, การควบคุมกิจกรรมตามตารางเวลา, และการอบรมผ่านการศึกษาศึกษาและกีฬา ว่า “ถือเป็นเรื่องของสถาบันสมัยใหม่ที่ใช้

วินัยเป็นเครื่องมือในการกำกับควบคุมพฤติกรรมและร่างกายมนุษย์ เพื่อปลูกฝังบรรทัดฐานทางสังคมและปรับเปลี่ยนร่างกายให้สยบยอมต่ออำนาจ”

ในบทความ “ความหมายทางการเมืองและความล้มเหลวของการสื่อความในงานสถาปัตยกรรม คณะราษฎร” โดย โคม ไกรปกรณ์ และ ธนสิทธิ์ ขุนทองพันธ์ เริ่มต้นด้วยการทบทวนงานศึกษาของชาติรี ประกิตนันทการ เกี่ยวกับสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่สร้างขึ้นภายใต้การดำเนินงานของรัฐบาลคณะราษฎร จากนั้นได้ตั้งคำถามและพยายามค้นหาสาเหตุว่าเพราะเหตุใดสถาปัตยกรรมคณะราษฎรจึงเสื่อมความนิยมไปในที่สุด ทั้งนี้โคมและธนสิทธิ์เสนอว่าอาจเป็นเพราะความแตกแยกภายในบรรดาแกนนำคณะราษฎรด้วยกันเอง ที่ทำให้กลุ่มอนุรักษ์นิยมสามารถช่วงชิงอำนาจทางการเมืองคืนจากคณะราษฎร ซึ่งในที่สุดแล้วก็ได้สร้างวาทกรรมเพื่อลดทอนเบียดขับคุณค่าของงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ที่สร้างขึ้นโดยคณะราษฎรลง อาจกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า กระแสต่อต้านสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ของคณะราษฎรโดยกลุ่มอนุรักษ์นิยมนี้เองที่ได้กลายเป็นแรงขับเคลื่อนของการพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมที่เน้น “ความเป็นไทย” ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

บทความของ ชมชน พุสินไพบูลย์ ทบทวนประวัติศาสตร์นิพนธ์เกี่ยวกับงานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่หลังปี 2475 โดยแบ่งกลุ่มงานศึกษาทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมเกี่ยวกับเรื่องนี้ออกเป็น 3 กลุ่มคือ หนึ่ง กลุ่มที่ศึกษาสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ภายใต้กรอบทฤษฎีของประวัติศาสตร์แห่งชาติ สอง กลุ่มที่มุ่งใช้ทฤษฎีสัญวิทยาในการวิเคราะห์ตีความ และ สาม คือ กลุ่มที่ใช้ทฤษฎีหลังอาณานิคม ซึ่งกรอบทฤษฎีที่แตกต่างกันย่อมนำไปสู่แง่มุมการวิเคราะห์ที่แตกต่างกันด้วย เสมือนหนึ่งใช้เลนส์แตกต่างกันส่องวัตถุเดียวกัน ภาพที่ได้ผ่านเลนส์แต่ละอันย่อมไม่ใช่ภาพที่ตรงกันเสียทีเดียวนัก

บทความข้างต้นที่กล่าวมาส่วนใหญ่ศึกษางานสถาปัตยกรรมสมัยใหม่หลัง 2475 ในกรุงเทพฯ เป็นหลัก ต่างจากบทความต่อไปของ แววิเชียร อภิชาติวรพันธุ์ ที่ศึกษา “ต้นแบบ” โรงเรียนและวิทยาลัยเทคนิคภายใต้โครงการเงินกู้เพื่อพัฒนาอาชีวศึกษา ที่ออกแบบโดยบริษัทสถาปนิกสัญชาติญี่ปุ่น จุนโซ ซาคาคูระ ซึ่งได้สร้างขึ้นทั้งในกรุงเทพฯ และภูมิภาค โดยผู้เขียนวิเคราะห์แนวความคิดของซาคาคูระที่นับเป็นโครงการออกแบบวางผังสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ด้วยแนวคิดต้นแบบที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยในขณะนั้นว่า ส่วนหนึ่งได้รับอิทธิพลมาจากการวางผังแบบ Villa Radieuse ของสถาปนิกชาวฝรั่งเศส เลอ คอร์บูซีเยร์ ที่ซาคาคูระเคยทำงานอยู่ด้วย ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งมาจากการคิดค้นโดยบริษัทซาคาคูระเอง โดยได้แรงบันดาลใจจากวิถีชีวิตของคนไทย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความใกล้ชิดกับแม่น้ำ หรือความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดของชุมชนกับวัด ทั้งนี้มีการใช้ระบบมาตรฐานและพิกัดอาคารแบบสากลในการออกแบบวางผัง “ต้นแบบ” เพื่อการควบคุมงบประมาณและเวลาก่อสร้างให้สามารถดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ

บทความ “การศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของผังเมืองลำปางสมัยใหม่ (พ.ศ. 2442-2557) กรณีศึกษาเขตผังเมืองรวมจังหวัดลำปาง” โดย ภิญญพันธ์ พจนะลาวัฒน์ ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของผังเมืองลำปางในรอบศตวรรษที่ผ่านมา ตั้งแต่ พ.ศ. 2442 ที่เกิดการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลสยาม ถึง พ.ศ. 2557 อันเป็นปีที่เกิดรัฐประหารครั้งล่าสุด บทความเสนอว่า ผังเมืองถือเป็นเครื่องมือ “สมัยใหม่” ชนิดหนึ่งที่รัฐใช้จัดการพื้นที่เมือง การสืบค้นร่องรอยการเปลี่ยนแปลงผังเมืองลำปางในรอบ 1 ศตวรรษที่ผ่านมา จึงสามารถแสดงให้เห็นถึงอำนาจรัฐส่วนกลางในการควบคุมพื้นที่เมืองภูมิภาคอย่างลำปางที่เปลี่ยนแปลงไปในช่วงเวลาดังกล่าวด้วย

บทความสุดท้ายที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมสมัยใหม่เสนอโดย สันต์ สุวัจนราภินันท์ เรื่อง “ย้อนอ่านสถาปัตยกรรมตึกแถวในถนนท่าแพ : เส้นทางของความทันสมัยเมืองเชียงใหม่” ซึ่งทำการศึกษา

สถาปัตยกรรมสมัยใหม่บนถนนท่าแพ ครอบคลุมช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2427 ถึง ปัจจุบัน บทความชี้ให้เห็นคุณค่าของตึกแถวบนถนนท่าแพในฐานะ “ภาพตัวแทน” ที่ถือเป็นการบันทึกหน้าประวัติศาสตร์การเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ของเมืองเชียงใหม่ โดยบทความลงท้ายด้วยการตั้งคำถามถึงแนวทางที่เหมาะสมในการปรับปรุงตึกแถวบนถนนท่าแพว่า ทำอย่างไรที่จะสามารถฟื้นฟูตึกให้น่ากลับมาใช้ใหม่ในปัจจุบันได้โดยไม่ลดทอนประวัติศาสตร์ของ “ความเป็นถนนท่าแพ”

จากที่เกริ่นมาทั้งหมด คงไม่สามารถกล่าวได้ว่าหน้าจั่วฯ ฉบับนี้เสนอภาพรวมเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ในประเทศไทยได้อย่างครบถ้วน แต่หวังเป็นอย่างยิ่งว่าบทความในหน้าจั่วฯ ฉบับนี้คงมีส่วนช่วยในการจุดประเด็นให้เกิดข้อถกเถียงทางวิชาการเกี่ยวกับ “ความเป็นสมัยใหม่” ทางสถาปัตยกรรมอย่างสร้างสรรค์ต่อไป

พินัย สิริเกียรติกุล

12 ธันวาคม 2559